

“O‘TKAN KUNLAR” ROMANINING MORFOLOGIK XUSUSIYATLARI

Sadullayeva Sevara Ortiqboy qizi,

Lingvistika (o‘zbek tili) yo‘nalishi magistranti,

Qoraqalpoq davlat universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘zbek adabiyotining yetuk vakili Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romani tilidagi morfologik xususiyatlar atroflicha tahlilga tortilgan.

Kalit so‘zlar: kelishiklar tizimi, yasama so‘z, sifatdosh, ravishdosh qo‘shimchalari.

Bugungi kunda Abdulla Qodiriy hayoti va uning boy ilmiy merosini o‘rganib, uni tahlil qilayotgan ilm ahllari juda ko‘pchilikni tashkil qiladi. Jumladan, M.Qo‘shjonov “Qodiriy - erksizlik qurboni”, U.Normatov “Qodiriy bog‘i”, S.Mirvaliyev “Abdulla Qodiriy” kabi maqolalari bugungi kunimiz uchun juda qimmatli manba hisoblanadi. Undan tashqari, Abdulla Qodiriy hayoti va ijodiga oid ayrim maqolalarda, Qodiriyshunos olimlar yozgan maxsus risola va monografiyalarda birinchi marta “O‘tkan kunlar” romanidan parchalar 1922- yil “Inqilob” jurnalida bosilgani qayd etiladi. Shu o‘rinda tarixiy roman yonidagi bitta so‘z uch xilda akslangani aytilgan: “O‘zbeklar hayotidan tarixiy ro‘mon”, “O‘zbeklar tirikchiligidan tarixiy ro‘mon”, “O‘zbeklar turmushidan tarixiy ro‘mon”.

Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romani tilshunoslikda ham ma’lum darajada o‘rganilgan. Biz mazkur maqolada roman tilidagi morfologik vositalarni tadqiq qilishga harakat qilamiz.

“O‘tkan kunlar” romanida kelishik qo‘shimchalari, ko‘makchilar va boshqa grammatik qo‘shimchalarning qisqarishi yoki boshqacha ko‘rinishda ifodalanishlari mavjud. Misol tariqasida asarning boshlanishidagi “Otabek Yusufbek Hoji O‘g‘li” bobida 1264-yil hijriy dalv oyining o‘n yettinchisi, qishki kunlarning biri, quyosh **botkan**, tevarakdan shom azoni **eshitiladir**. Boshlanmasida ham botkan so‘zida **-gan**

sifatdoshining **-kan** shakilda ifodalangani, eshtiladir soʻzida **-di** zamon qoʻshimchasini **-dir** shaklida uchratamiz. Yana ayrim soʻzlarda sifatdoshning **-gʻan** shaklini ifodalanishini koʻramiz.

Roman matnida kelishik shakllarining qoʻllanishida muallif idiostiliga xos jihatlar koʻzga tashlanadi. Jumladan, adib koʻp hollarda tushum kelishigi oʻrnida joʻnalish kelishigi qoʻshimchasini qoʻllaganligi kuzatiladi. Masalan: Toshkand aholisi kimdan koʻmak **soʻrashgʻa** ham bilmaydir. Shuningdek, romanlar matnida joʻnalish kelishigi qoʻshimchasi oʻrin-payt kelishigi qoʻshimchasi oʻrnida qoʻllangan holatlar kuzatiladi. Adib baʼzan joʻnalish kelishigi qoʻshimchasini egalik qoʻshimchasi oʻrnida qoʻllaydi: *Bu ikki kishining bittasi **gavdaga** kichik, **yuzga** toʻla... yigit.*

Shuningdek, roman matnida joʻnalish, tushum kelishiklarining belgisiz qoʻllangan holatlari uchraydi: – *Men sizning **Margʻilon** kelganingizni bu kun otamdan eshitdim. Xotin koʻpaytirib, ular orasida azoblanishning nima hikmati boʻlsin?*

A.Qodiriy romanlari matnida qaratqich kelishigining **-im** shaklida qoʻllanishi ham adib uslubining oʻziga xosligini koʻrsatib turadi: *Agarda xon koʻtarish **manim** qoʻlimda boʻlsa edi, xon qilib Otabekni koʻtarar edim. **Manim** boʻlsa bir tiyin pulim yoʻq. A.Qodiriy oʻrin-payt kelishigi qoʻshimchasini joʻnalish kelishigi oʻrnida qoʻllashi orqali ham oʻziga xos uslub yarata olganligi kuzatiladi: Soʻzingizning **toʻgʻriligʻida** shubha yoʻq, – dedi, – ammo shuni ham qoʻshmoq kerakki, oladingʻon xotiningiz sizga muvofiq boʻlishi barobarida er ham xotingʻa muvofiquttab boʻlsin.* Bundan tashqari, asarda **-ga** joʻnalish kelishigi **-gʻa, -qa** shakllarida ham qoʻllanilgan.

Misollar tahlilidan anglashiladiki, yozuvchi badiiy matn yaratishda oʻzbek tili kelishiklaridan foydalanar ekan, oʻziga xos uslubni yarata olgan.

Oʻrganilayotgan roman matnidani soʻz yasovchi va lugʻaviy shakl yasovchi qoʻshimchalardagi oʻziga xosliklar bilan bogʻliq misolarni ham koʻplab keltirish mumkin. Masalan: *Kunduzgiga qaraganda saroy **jonliq**.* Misoldagi *jonliq* sozida esa -li soʻz yasovchi qoʻshimchaning eskicha koʻrinishi -liq qoʻllanilgan. Bundan tashqari, roman qahramonlarining portretini tasvirlayotgan paytda yozuvchi **-li** qoʻshimchasini yuqoridagi holatda ifodalaydi. *Ogʻir tabiʻatlik, ulugʻ **gavdalik**, koʻrkam va oq **yuzlik**,*

kelishgan, qora ko'zlik, mutanosib qora qoshliq va endigina murti sabz urgan bir yigit. Bas, bu hujra bino va jihoz yog'idan, ham ega jihatidan diqqatni o'ziga jalb etarli edi kabi.

Romanning ayrim o'rinlarida **-gan** sifatdosh qoshimchasining **-kan**, **-g'an** shakllarida fonetik o'zgarishlar bilan qo'llanishini kuzatamiz: Bu ikki kishining bittasi gavgavda kichik, yuzga to'la, ozroqqina soqol- murtlik, yigirma besh yoshlar chamaliq bir yigit bo'lib, Marg'ilonning boylaridan Ziyo shohichi deganning Rahmat otliq o'g'lidir, ikkinchisi: uzun bo'ylik, qora cho'tir yuzlik, chag'ir ko'zlik, chuvoq soqol, o'ttuz besh yoshlarda bo'lg'an ko'rimsiz bir kishi edi. Bu yigit yaxshig'ina davlatmand bo'lsa ham, lekin shuhrati nima uchundir boyligi bilan bo'lmay, «Homid xotinboz» deb shuhratlangan, kishilar Homid orqasidan so'zlashkanda uning otig'a taqilg'an laqabni qo'shib aytmasalar, yolg'iz «Homidboy» deyish ila uni tanita olmaydirlar.

Qandog'dir bir xayol ichida o'lturg'uchi bu yigit Toshkandning mashhur a'yonlaridan bo'lg'an Yusufbek hojining o'g'li - Otabek. Bu o'rinda **-gan** ravishdoshi **-g'an** shaklida ishlatilgan.

Roman tilida **-moq** harakat nomi shaklining **-mak** shaklida qo'llanilishi ham kuzatiladi: Toshkand ahvolotini so'zlashmakka mushtoqdirlar. Bu saroydan sizlarnikiga ko'chishim og'ir, - dedi Otabek, ammo otangizning ziyoratlariga borishg'a har qachon hozirman.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romani - bu tuganmas bir xazina. Uni lisoniy jihatdan, xususan, morfologik xususiyatlarini tahlil qilish orqali biz yozuvchi yashagan davr tili haqida ma'lum tasavvurga ega bo'lamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Normatov U. Qodiriy - erksizlik qurboni. – Toshkent, 1992.
2. Жалалова Л. Абдулла Қодирийнинг “Ўткан кунлар” романининг лингвистик тадқиқи. – Т., 2010.
3. Йўлдошев М. Бадиий матн лингвопоэтикаси. – Т.: Фан. 2008.

4. Содиқова М. Сифат. Ўзбек тили грамматикаси // 2-жилдлик, 1-жилд. – Т.: Фан, 1976.
5. Турсунов У., Мухторов Ж., Раҳматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили. 3- қайта ишланган ва тўлдирилган нашри – Т.: Ўзбекистон, 1992.
6. Қодирий А. Ўткан кунлар. – Т.: Navro‘z, 2019.